

Bolşevik İhtilâlinde Sonraki Azerbaycan Sahası Türk Edebiyatında Şiir ve Poema Türü

Mitat DURMUŞ*

Dünya siyasî tarihi üzerinde 1917 Bolşevik İhtilâli'nin önemli bir yeri vardır. Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti altında bulunan Türk Cumhuriyetleri de bu ihtilâlden büyük ölçüde etkilenirler. Rejimin değişmesine bağlı olarak toplum hayatında önemli değişiklikler olur. Yeni bir yaşam üslûbu gelişmeye başlar. 1920'lerden sonra bu daha da yoğunluk kazanarak devam eder ve 1937'de Stalin'in iktidara gelmesiyle en belirgin şeklini alır.¹ Bu tarihten başlayarak Azerbaycan'ın toplum yaşamı, idarî şekli değişmekle kalmaz, idarî kadroları da değişir. Yönetime Ruslar ve özellikle Azerbaycan'da yaşayan Ermeniler getirilir. Azerbaycan Türkleri ikinci plana itilmekle birlikte, çoğu bilim adamı, yönetici, gazeteci, öğretmen, yazar, şair de hayatından olur. 1930'lu yıllarda kolektifleştirme devrinde halktan insanların binlercesi yok edilir. Böyle bir yönetimin hüküm sürdüğü dönemde edebiyatın şekillenmesi de bu ölçüler içinde gelişir. Nitekim "Sovyet Azerbaycan Edebiyatı"nın sanat değeri taşıyan eserlere kavuşması belirtilen tarihten yaklaşık 25-30 yıl sonra kendini gösterir. Resmî ideolojik görüşe uygun eser yazma zorunluluğu vardır ve buna "Sosyalist Gerçekçilik" adı rejim tarafından verilmektedir. Yeni cemiyetin her şeyden evvel yeni bir insan tipine ihtiyaç duyması ve bu insan tipinin bakışı ile toplum hayatının değerlendirilmesi gereği ortaya çıkar. Yeni insan tipi ile cemiyete "inkılâpçı" bir gözle bakılır; sosyal olaylar, insan ilişkileri sınıflar arasındaki çatışma fikrine uygun olarak açıklanır. Yeni cemiyete, yeni bir insan, yeni insana, yeni bir edebiyat gereği doğal bir gelişmenin sonucu olarak kendini gösterir. Böylece eski insana, eski cemiyete ve eski edebiyata hücum başlamıştır. Bu eski - yeni savaşımının Türkiye sahası Türk edebiyatında da varlığını görürüz. Fakat,

---

* Arş.Gör., Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

¹ Nizami Meherremov, **Getsin Gelmesin**, 1937, Azerneşr, Bakû 1992, s.4

Azerbaycan sahasında "eski ile yeni" arasındaki diyalektik savaşımları sadece Bolşevik yazarların yürütmüş olması dikkat çekicidir.

Bu, eskiyi (klasik olanı) savunacak insanın olmamasından çok, savunmadan sonra yaşama hakkının olmaması ile ilgili bir durumdur. Bolşevik yazarlar tarafından başlatılan ve halkın yararına olduğu söylenen klasik edebiyata hücum, öylesi bir durum alır ki, toplumu anlatacağız derken tüm insanî değerler alt üst edilir. Bu dönemde yazılmış edebî metinlerde klasik yaşamın ve edebiyatın model insan tipini, zalim beyler, hurafeye inanan gafiller, cahil din adamları, zengin kişiler, anti-komünistler temsil eder. Bunların karşısında yenilikten yana öğretmenler, feminist kızlar ve kadınlar, idealist komünist gençler, mübarize (mücadele eden) kahramanlar bulunur. Tematik ve karşıt güçlerin çatışmasında klasik edebiyat taraftarları daima karşıt güç konumundadır. Bu durum öylesine belirginleşmeye başlar ki, edebî eser sloganlar toplamı durumuna gelir.

Dönemin Bolşevik görüşünü destekleyen Azerbaycanlı şair ve yazarlar, bu görüşün, sınıf farklılıkları ortadan kaldırılmalı, fikrinden hareketle, kendi millî dil ve edebiyatlarını inkâr etme aşamasına kadar gelirler; bunun yerine "Lenin'in Dili", "Komünist Dünyasının Dili", "Proleter Dili" ve edebiyat için "Sovyet Azerî Edebiyatı", "Kardaşlıq Edebiyatı", "İnkılap Edebiyatı", "Komünist Halklar Edebiyatı" gibi terimleri sıkça kullanmaya başlarlar. Mayakovski, Mihail Yuryeviç Lermantov, Maksim Gorki gibi şair ve yazarlar resmî model olarak sunulur. Zira Komünist Partisi'nin, işçilere, sosyalizme sadakat ruhu aşıl原因 eserlere ödül vermesi, eser sahibi şair ya da yazarın yeni bir görevle onurlandırılması, sunulan resmî modelin çabucak kabul görmesine hizmet eder. İhtilâlden önceki kalem sahiplerinden birkaçı, doğru bildikleri yolda devam ederken birkaçı da kalemlerini dönemin ideolojisine sunar. İhtilâlden önceki dönemde söylediklerini ihtilâlden sonra da söyleyen, kendi sanat ve hayat anlayışlarına göre eser veren şahıslar ise, tam anlamı ile çileye talip olurlar. Bunlar arasında Cafer Cabbarlı, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Hüseyin Cavid, Celil Memmedquluzâde... gibi çileyi seçenleri sayabiliriz. 1930'lardan başlayarak, yeni yetişen genç şair ve yazarlar ile daha öncekiler arasında zamanla artarak süren bir nesil çatışması başlar. Fakat 1940-1941 yıllarına doğru nesil çatışması, fikir ve dünya görüşü çatışmasına dönüşür. "Komünist Partisi"nin beğenisini kazanmak, sosyalist değerlere bağlılığın ölçüsünü göstermek, bu bağlılığın doğurduğu heyecanı

bir yerlere aktarabilmek düşüncesi ile dolu olan genç sanatkârlar, bunu yaşlı nesle hücum etmekle başaracaklarını düşünerek, hakaret sözcükleri ile amaçlarına ulaşmak isterler. Bu savaşında partinin de desteğini gören gençler daha başarılı olurlar. Dönemin baskısından dolayı yaşlı nesil eserlerini, ya çok eski tarihi konulardan ya da uzak ülkelerde meydana gelen olaylardan esinlenerek yazmak durumunda kalır. Konusunu Azerbaycan'ın eski tarihinden alan Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin "Gızlar Bulağı"², Cafer Cabbarlı'nın "Od Gelini", Samed Vurgun'un "Zencinin Arzuları" gibi eserler bunlara verilecek örneklerdir. Dönem içinde romanlarda ve öykülerde işlenen temalar, şiirdekine oranla daha geniş anlatı olanağı bulmuş olmasından, ihtilâl öncesi dönem ve ihtilâl sonrası dönem hayatını anlatmaya hizmet eder. İhtilâl öncesi hayatı anlatan edebî metinlerde zenginlerin sömürü zihniyeti; ağa- emekçi çatışması; din adamlarının cehaleti; köylünün, işçinin ve aydın gençlerin kötü durumu asıl tema olarak ele alınır. İhtilâl sonrası hayatı anlatan eserlerde ise, Bolşevik rejiminin getirdiği güzellikler anlatılır. Bu dönem eserlerinde yenilikten yana olan insan tipi idealize edilir.

1941-1946 yılları arasında Rusya'nın II. Dünya Savaşı'nda yer alması ve askerî gücünü, egemenliği altında bulundurduğu Türk nüfusundan sağlaması nedeniyle bu dönem edebiyatında yoğun bir şekilde savaş temi işlenir.

1950'li yıllara gelindiğinde özellikle şiir vadisinde önemli değişiklikler olur. Bu dönem genç şairlerinin kendilerine örnek aldığı Samed Vurgun, Resul Rıza, Süleyman Rüstem, Memet Rahim, Mikail Müşfik, Mehdi Seyyidzade'nin yanı sıra Rus şairlerinden A. Tvordaviski, M. Dudu, A. Prokof Lev, M. Lukanin'in işledikleri poema türü, genç şairler için açılan yeni bir kapı olur.

Samed Vurgun'un "Zencinin Arzuları", "Zamanın Bayrağdarı", "Mugan", özellikle "Aygün" poeması, Resul Rıza'nın "Lenin'", Süleyman Rüstem'in "Gafur'un Gelbi", Memmed Rahim'in "Leningrad Göylerine" gibi poemalar edebiyatla ilgilenen gençlik için güzel örneklerdir.

Yeni bir tür olarak algılanan poemanın edebî tenkit bakımından cevaplandırılmayan yönleri vardır. 1950'li yıllardan günümüze kadar poema türü etrafında ciddî edebî-bediî tartışmalar yürütülmekte olup, bunlardan bazıları türün sınırlarının çok geniş olmasından diğerleri ise, bu genişliğin edebî bir imkân olarak

---

² Yusuf Vezir Çemenzeminli, **Gızlar Bulağı**, Gençlik, Bakû 1972

değerlendirilemeyeşinden şikâyetçidirler. 1950 yılında poema türünün "nazarı problemlerinin hazırlanmasının ehemmiyeti" üzerinde durulur ve bu türün özelliklerinin araştırılıp açıklanması istenir. N. Gribecev'in : "V Meiskih Nomerah Zametki O Stihah (Mayıs ayındaki şiirler hakkında makale)³ isimli yazısı türün bir problem olarak gündeme gelmesini sağlar. Poema, gerçekliği diyalektik şekilde bütün karşıtlık ve karışıklığı ile -zamanın önemli toplumsal - siyasî sorunlarını, bireyin iç dünyası ile birlikte işlemiş, tekdüze konulardan uzaklaşmış, temaya felsefî ve estetik özellikler kazandırmıştır. Resul Rıza'nın; "Gızıl Gül Olmayaydı", "Bir Gün de İnsan Ömrüdür", "Halq Hekimi"; Memed Rahim'in ; "Hezer Sularında", "Ögey Ana", "Natevan"; Bahtiyar Vahabzâde'nin "Sade Adamlar", "Istrabın Sonu", "Şeb-i Hicran"; Ali Kerim'in ; "İlk Sinfoniya" poemaları 1950-1960 yılları arasında yazılmış tür için güzel örneklerdir. Fakat, türün henüz ne olduğu, belirgin bir şeklinin bulunup bulunmadığı tartışma konusudur.

1965 yılında A. Adalis, "Çto Est Poema?" (Poema Nedir?) isimli makalesinde türü çeşitli yönlerden sorgulamaya başlar. Makale içinde sürekli tekrarlanan "Çto Est Poema?" (Poema Nedir?), "Çto ye vsetaki znasit poema" (Poemadan ne anlamalıyız) gibi sorular, makalenin sonunda şöyle cevaplandırılır: "Zakanov poemı, nikoqda ne bılay ne budet. Poe ma nujnı ne kanonı, a krily" [Poema türünün belirgin kanunları yoktur. (Hiç kimse tenkitçiler, nazariyatçılar ve hatta poema sanatkârları da bunun ne olduğunu açıklamamışlardır). Oysa her türün kendine özgü kanunları olmalıdır.]⁴ Adalis'in bu görüşüne G. Mirzayev⁵ ve İ. Selvinski⁶ de katılır. L.İ.Timofev ve S.V.Turaev'in 1974'te birlikte hazırladıkları kitapta bu konuya genişçe yer verilmiş olmasına rağmen, poemayı tanımlayıcı bir sonuca varılamamıştır. Timofeev ve Turaev poemayı şu şekilde tanımlarlar: "*Poema, lirik ve epik türün bir formu olarak şiir tarzında yazılmış eserlerdir. Şiir tarzında*

---

³ N. Gribecev, "V Meiskih Nomerah Zametki O Stihah", **Literturnaya Gazete**, 29 May. 1952 (Not: Rusça metinlerin çevirilerinde Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde 1996 yılında görev yapan Prof. Dr. Alisa Şükürlü'nün bilgisine başvurulmuştur.)

⁴ A. Adalis, "Çto Est Poema", **Literturnay Gazeta**, 29 May 1965

⁵ Q. Mirzayev, Q. "Ne Kanoni, AKrily", **Literturnay Gazeta**, 22 İyul 1965

⁶ İ. Selvinski, "Vezrojdeie Poemi" **Literturnay Gazeta**, 22 İyul 1965

roman ya da öykü”⁷ “Poema”ya Türkiye’de ise, manzum hikâye, büyük manzume⁸ gibi isimler verilmiş, tür hakkında herhangi bir özel araştırma yapılmamıştır.

Rusya’daki ve Türk Cumhuriyetlerindeki şiir kitaplarında şairlerin poema türünde yazdığı şiirler, kitaplaştırılırken “*Şiirler ve Poemalar*” başlığı altında verilir. Örneğin Bahtiyat Vahapzade’nin *Vatandaş*, Nebi Xezri’nin *Dereler*, Halil Rıza Ulutürk’ün *Hara Gedir Bu Dünya* ve Ahmed Cevad’ın *Sen Ağlama Men Ağlaram* gibi sayısı çoğaltılabilecek şiir kitaplarının kapak sayfasında şu ifade yer alır: “*Şiirler-Poemalar*”. Şiir kitabının üstündeki bu tanıtımdan da anlaşılacağı üzere poema, şiirden farklı bir tür olarak değerlendiriliyor. Şurası da dikkat çekicidir ki, poemalar genellikle şiir kitapları ile birlikte ya da ayrı olarak yayımlanıyor. Bu da bize poemanın, **şiirden farklı, fakat; şiirden ayrı olmadığını gösteriyor**. Poema, şiirle iç içedir. O hem şiir, hem de anlatı esasına dayalı bir metindir. Roman ve öyküye ait kimi unsurlar poema içinde de yer alır. Zaman, mekân, olay örgüsü, kişiler kadrosu, çatışma unsuru, tematik güç – karşıt güç...gibi unsurlar poemada yer alabilir. Ona şiirsel özelliği katan dil tasarrufudur. Fuzulî’nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisi ne kadar roman ve ne kadar şiir ise, poema da o kadar roman ve o kadar şiirdir. Bu ifademizden poema = mesnevi anlaşılmalıdır. Çünkü, mesneviye ait türü belirleyen ölçüler poemada yoktur. İşte bu tür ayrıcalıklarından dolayıdır ki, o romandan, öyküden ve şiirden farklı bir tür olarak değerlendirilmektedir.

Poema, klasik şiirimizin bir türü olan mesnevinin, modern sanat anlayışında yeniden yorumlanması, buna sosyal-siyasî sorunların bireyin iç dünyasına etkisini de katarak, belirgin bir yapı içine girmeden, tahlil / anlatım/ öyküleme esasına bağlı kalarak oluşmuş şiirsel anlatımdır, diyebiliriz.

Hüseyin Cavid, Samed Vurgun, Resul Rıza, Mikail Müşfik, Süleyman Rüstem, Memmed Rahim, Ehmed Cemil, Osman Sarıvelli’nin oluşturduğu büyük nesil, poemanın geçmişi ile bugünü arasındaki köprüyü temsil eder. Bunlardan sonra edebî sahneye çıkan Bahtiyar Vahabzade, Hüseyin Hüseyinzade, Medine Gülgün, Eli Kerim, Nebi Xezri, Eliğa Gürçaylı, Gasım Gasımsade, İslam Seferli, Zeynal Cabbarzade... gibi şairler poema türünün bayraktarlığını yapmaktadırlar.

---

⁷ L.İ. Timofeev, – S.V. Turaev, *Slovar Literaturovedçeskiy Terminov*, Moskva “Prosveşçeniye”, 1974, s.286-287

⁸ Yavuz Akpınar, *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İst. 1994, s. 81

İlk şiirlerini siyasî buhranlar, savaşlar, cepheye gidip de gelmeyenler ya da cepheye gidiyor adıyla başka yerlere götürülenler ile, onların geriye bıraktıkları ıstıraplı hayatın etkisi ile yazan Bahtiyar Vahabzade, devrin ve şartların değişmesine bağlı olarak kendini yenilemiş "Modern Azerbaycan Şiiri"nin önemli isimlerinden birisidir. 1960-1965'li yıllarda modern Azerbaycan şiirinde insan ve onun iç dünyası sıkça işlenen tema olur. Şiir, ideolojik söylemlerden büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Bahtiyar Vahabzade ile başlayan ve diğerleri tarafından devam ettirilen şu üç özellik 1970'li yılların şiirinde temel ölçüdür:

1- Millîlik

2- Asrîlik

3-Tabiat

Millîlik konusu içine, vatan sevgisi ve vatandaşlık duygularının estetik anlatımı girer. Bu dönem şiirinde ve genel temayülde vatan temi, Prof. Dr. Yaşar Garayev'in "Vatan sevgisi ve vatandaşlık duygularının estetik aksi, şiirimizde oldukça güçlüdür. Poeziyamızın koro halinde okuduğu türkünün nakaratı sadece ve sadece "Azerbaycan"dır dersek mübalağa yapmış sayılmayız."⁹ diyerek belirttiği gibi "Azerbaycan" ismi üstünde yoğunlaşır. Tabî ki kastedilen "Azerbaycan" yalnız Kuzey Azerbaycan için değil Güney Azerbaycan için de geçerlidir. Çağdaş Azerî şiirinde "Güney Azerbaycan" zaten millî bir mesele olarak işlenir.¹⁰ Balaş Azeroğlu, Eli Tüde, Söhrab Tahir, Bahtiyar Vahabzade, Nebi Xezri, Helil Rıza Ulutürk, Eli Kerim gibi şairler bu millî meseleyi en yoğun şekilde işleyen sanatkarlardır.

Asrîlik konusu içinde ise, millîlik imgesinin sosyal öneme sahip olması ve devrin ihtiyaçlarına cevap vermesi değerlendirilir. Bu iki unsuru bünyesinde bulunduran şiir "İlmi Teknikî Terakki Devri" denilen aşamanın problemlerinden olan "tabiat ve tabiata bakış" sorununu da, her şair, kendi yeteneği ölçüsünde cevaplandırmaya çalışır.

Savaş ve tabiat, çağdaş Azerbaycan şiirinin ve şairlerinin sınavdan geçirildiği iki önemli mihenk taşıdır. Bahtiyar Vahabzade, Nebi Xezri, Helil Rıza Ulutürk, Mehmed Arslan gibi şairler, Azerbaycan tarihine "Kanlı Yanvar" olarak

---

⁹ Zeynelabidin Makas, **Çağdaş Azerbaycan Şiiri Antolojisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları Ank. 1992, s.3

¹⁰ Akpınar, **age.**, s.175

geçen 20 Ocak 1990 tarihindeki Karabağ katliamını konu alan şiirleri ile bu iki unsuru birleştirerek son derece güzel örnekler verirler. Makineleştirilen, robotlaştırılan tabiatı, savaş ve teknolojinin olumsuz etkisinden korumak asıl amaçtır. Lirik şiirlerde tabiatla şair arasında bir yakınlık kurulurken, geçmişten de büyük ölçüde yararlanır. Nebi Xezri'nin Dede Korkut tiplerini esas alan "Efsaneli Yuhular" poemasını buna örnek verebiliriz. Bu bakımdan "Muğam" tabiatla efsanenin, tarihin ve mûsikînin birleştirdiği yer olur. Mehmed Araz, Tevfik Bayram, Gasım Gasımzade gibi şairler ve özellikle Bahtiyar Vahabzade'nin "Muğam" ve Hüseyin Arif (Hüseyinzade)'nin "Dilgam" adlı poemaları bu görüşümüze en güzel örnekleri teşkil eder. Mil, Muğan, Göy Göl, Gökçe Karabağ... gibi yer adları, artık çağdaş şiirde sadece coğrafi yer adı olmaktan çıkmış, bir güzellik anlayışına, bir ahlakî ölçüye dönüşmüş ve bu yönü ile toplumun manevî geçmişinin ve kahramanlık tarihinin ebedileşmesine vesile olmuştur. Azerbaycan İlimler Akademisi Başkanı Prof. Dr. Yaşar Garayev milletimizin güzel ahlâka sahip olmasını, tabiatın ahlâkını tasvir etmekten ileri geldiğini söyler: "Müdrük atalarımızın güzel ahlâk sahibi olmalarının sebebi, belki de tabiatın ahlâkını tasvir etmelerinden ileri gelmektedir".¹¹

Çağdaş Azerbaycan şiirinin özellikle son yıllarında, "köy-şehir" teminin çoğunlukla işlenmeye başladığını görmekteyiz. Genç nesil arasında bir nostalji olarak yayılan köy ve köy hayatına duyulan özlem, zamanla şehir/lerin varlığını unutturur hale gelmiştir. Eliağa Gürçaylı, Sabir Rüstemhanlı, Vagif Nesib, Gasım Gasımzade, Musa Yakub, Memmed İsmail, Cingiz Elioğlu... gibi sanatçılar, şehrin monoton ve koşuşturmalarla geçen hayatına, köy kırlarında yaşanan bir anlık bir mutluluğu tercih ederler.

İhtilâlden sonra başlayan ideolojik söylemlerin, 1965-1970'li yıllarda azalmaya başladığını ve 2000'li yıllara gelindiğinde bireysel olarak işlendiğini, şair ve yazarların daha çok millî ve estetik kaygılar içinde olduğunu söyleyebiliriz.

---

¹¹ Makas, *age.*, s.3